

04

Miha Kovač

Zakaj brati knjige
v (malce) norih časih

Naj začnem z malce nenavadno trditvijo: če knjig v časih zaslonskih tehnologij ne bi bilo, bi si jih morali izmisliti.

To trditev je na kratko najlažje pojasniti s pomočjo miselnih sistemov 1 in 2, kot jih je razvil ameriški psiholog Daniel Kahneman v svoji knjigi *Razmišljanje, hitro in počasno* (2011). Sistem 1 je hiter, intuitiven, impulziven ter deluje samodejno, pogosto čustveno in brez napora. Z njegovo pomočjo opravljamo številne banalne, dnevne dejavnosti, kot so vožnja avtomobila, prepoznavanje obrazov znancev, nakupovanje vsakdanjih potrebščin in podobno. Če denimo na cesti srečamo osebo s srepečim pogledom in sekiro v roki, se ji bomo avtomatično in brez razmisleka raje izognili, saj bomo predpostavili, da je nevarna, čeprav gre morda zgolj za miroljubnega profesorja Filozofske fakultete, ki se po mučni seji senata odpravlja v bližnji gozd nabirat suhljad.

Takšen kognitivni avtopilot je v kompleksnem svetu, v katerem živimo, nujen. Toda, težava je, da nas Sistem 1 pogosto ujame v predsodke, pristranskosti in logične napake: če svet vrednotimo zgolj z njegovo pomočjo, se nam tisto, kar vidimo, zdi trdno, večno in neizpodbitno. Pred sto leti so bili na primer skoraj vsi uspešni pisatelji moški, podobno kot danes moški vodijo zagonska podjetja, ki so sprožila revolucijo umetne inteligence. Pred sto leti je zato marsikdo samoumevno sklepal, da ženske niso sposobne ustvarjati velikih literarnih del, podobno kot danes nekateri mizogini menijo, da vodenje in razvoj podjetij, ki premikajo meje na področju umetne

inteligence, ni za ženske. Še več: če bi analizirali nacionalno pripadnost dobitnikov Nobelove nagrade za literaturo in ljudi, ki premikajo meje na področju digitalnih tehnologij, bi se lahko hitro dokopali do sklepa, da Slovani – da o Slovankah ne govorimo – nismo ravno inteligentni in ustvarjalni ljudje.

Da bi razumeli, da so tovrstne neenakomerne spolne in etnične porazdelitve posledica specifičnih zgodovinskih in kulturnih okoliščin ter pristranskosti, ne pa posebnosti delovanja človeških možganov, moramo vključiti miselni Sistem 2, ki temelji na logičnem sklepanju, zahteva napor in zbranost, predvsem pa kar nekaj ponotranjenega znanja o svetu okoli nas. Z drugimi besedami, pri delovanju Sistema 2 ne gre za kopičenje informacij, ampak za to, da iz teh informacij ustvarimo znanje s pomočjo analitičnega in kritičnega mišljenja. Slabost delovanja sistema 2 je, da zahteva precejšen mentalni napor.

Razlikovanje med Sistemom 1 in Sistemom 2 se lepo odraža tudi v sodobni medijski krajini: ko se denimo potapljamo v družbene medije na zaslonskih napravah, smo večinoma na področju Sistema 1, medtem ko pri poglobljenem branju daljših, zahtevnejših besedil uporabljamo in urimo Sistem 2.

Ko je bila Slovenija država gostja na Frankfurt-skem knjižnem sejmu leta 2023, je bil eden od pomembnih delov njenega programa Manifest o branju na višji ravni, ki smo ga pripravili André Schüller-Zwierlein, Anne Mangen, Adriaan van der Weel in jaz (2022). Branje na višji ravni smo, poenostavljeno rečeno, orisali kot zmožnost razumevanja,

da obstojijo različne vrste branja in medijskih interakcij: če denimo takrat, ko brskam po spletu in tam spremljam vse mogoče vsebine, razumem, da s tem ne ustvarjam poglobljenega znanja o njih, je to razumevanje del branja na višji ravni.

Toda, del branja na višji ravni je tudi vednost o tem, da poglobljeno znanje lahko pridobim predvsem z branjem kompleksnejših in običajno tudi daljših besedil. Tako branje ima številne koristne kognitivne učinke, saj z njim urimo potrpežljivost in zbranost, širimo in poglobljamo besedišče, se navajamo na kompleksnejše stavčne strukture, ob branju literarne fikcije pa razvijamo tudi sposobnost prevzemanja perspektive drugega in empatijo. Pri tem je potrebno posebej poudariti, da nima vsako knjižno branje tovrstnih pozitivnih učinkov: pri branju, ki je zgolj za užitek in zabavo, jih je bistveno manj. Seveda empatije in analitičnega mišljenja ne bi razvili niti, če bi obsesivno brali zbrana dela Hitlerja in Stalina.

Ključno vprašanje našega časa je, kako najti pravo ravnovesje med zaslonskimi in besedilnimi mediji, kot so knjige. Seveda so digitalni mediji izjemni: ogromno so prispevali k širjenju človeškega znanja in močno olajšali medčloveško komunikacijo. Še več: to, da so se vsi analogni mediji, kot so film, radio, televizija, časniki, revije in knjige, zlili v eno samo, žepno napravo, cenovno dosegljivo vsakomur, je naravnost genialno. Težava nastane, če začnemo verjeti, da lahko zaslonske dejavnosti brez branja tiskanih besedil same po sebi razvijajo naše sposobnosti logičnega in kritičnega mišljenja. Ne poznam

namreč nobene raziskave, ki bi to dokazala. Široko besedišče, sposobnost prevzemanja perspektive drugega, strateško mišljenje ter razumevanje in tvorjenje kompleksnih stavkov – vse te spodobnosti pridobimo predvsem z branjem daljših in zahtevnih besedil.

Skratka: za to, da ubesedimo in razumemo naš kompleksen in zapleten svet, kratko in malo potrebujemo knjige. Na to na malce paradoksen in slej kot prej nezaveden način opozarjajo tudi ključni igralci na področju umetne inteligence, kot so denimo Alexander Karp, Mustafa Suleymani in Eliezer Yudkowsky, ki takrat, kadar želijo zares pojasniti to, kar počnejo, o tem pišejo knjige.

Da branje daljših zahtevnejših besedil ni le kaprica nekaj eskcentričnih humanistov, nenazadnje govori tudi nekaj pomembnih globalnih raziskav. Raziskava PIAAC (2024), ki meri bralno pismenosti odraslih, kaže, da je v mnogih razvitih državah na višjih stopnjah bralne pismenosti le od 3 % do 6 % ljudi; in obratno, pod ravni 3, kjer začne šepati razumevanje daljših besedil, je v takih državah praviloma več kot 60 % prebivalstva. Ta podatek je zanimiv predvsem zato, ker imajo države z višjim odstotkom bralno pismenih ljudi tudi precej višji indeks inovativnosti, kot ga meri Svetovna organizacija za intelektualno lastnino. Še več: vsaj kar zadeva Evropo, imajo države z višjim odstotkom bralne pismenosti tudi višjo stopnjo demokratičnosti, kot jo merita Freedom House v ZDA in V-DEM inštitut na univerzi v Goethenburgu.

V enem stavku rečeno, bolj kot ima neka država bralno pismeno prebivalstvo, bolje ji gre. To seveda opozarja tako na pomen in vlogo izobraževanja v posameznih družbah, pa tudi na same bralne navade. Toda, raziskava PIAAC je opozorila tudi na to, da sama formalna izobraženost ni garant bralne pismenosti. Rezultati so namreč pokazali, da so v 19 državah-članicah OECD univerzitetni diplomanti slabše bralno pisмени kot finski gimnazijski maturanti. To pomeni da je v teh državah prispevek univerz k bralni pismenosti pod ravniyo finskih srednjih šol.

Slovenija sicer v zadnji raziskavi PIAAC iz težko razumljivih razlogov ni sodelovala, glede na rezultate raziskav bralnih navad in glede na rezultate raziskav PISA pa lahko domnevamo, da bi bil rezultat podobno slab kot v nam podobnih državah, kot so denimo Španija, Slovaška in Hrvaška. Zato je skrajni čas, da o kakovosti univerz nehamo razmišljati le skozi prizmo števila podeljenih diplom, pridobljenega raziskovalnega denarja in anket o zadovoljstvu študentk in študentov, ampak tudi skozi prizmo njihove bralne pismenosti. Skrajni čas je tudi, da se nehamo ukvarjati s tem, kako po celotni vertikali narediti izobraževalni sistem čim bolj igriv in enostaven, ampak da namesto tega začnemo znova ceniti miselne napore, humanistiko pa spremenimo v bistveno bolj zahteven študij kot je zdaj.

Ali, če se vrnemo k jeziku Daniela Kahnemana, za uspešen razvoj digitalne civilizacije potrebujemo čim več ljudi, ki imajo visoko razvito sposobnost mišljenja v Sistemu 2. Da razumemo tudi to, zakaj bi si

v digitalni civilizaciji knjige kot medij morali izmisliti, če ne bi že obstajale.

Reference

- Kahneman, Daniel. 2011. *Thinking, Fast and Slow*. New York: Farrar, Straus and Giroux.
- OECD. 2024. *Do adults have the skills they need to thrive in a changing world? Survey of adult skills 2023*. Paris: OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/b263dc5d-en>
- Schüller-Zwierlein, André, Anne Mangen, Miha Kovač in Adriaan van der Weel. 2022. »Why higher-level reading is important.« *First Monday*, 27/9. <https://doi.org/10.5210/fm.v27i5.12770>